

A RÓMAI KATAKOMBÁKBÓL SZÁRMAZÓ
LEGKORÁBBI MAGYARORSZÁGI
MÁRTÍREKLYÉK ÉS KULTUSZUK

THE EARLIEST RELICS OF MARTYRS FROM
ROMAN CATACOMBS IN HUNGARY AND
THEIR CULT

Knapp Éva

MTA doktora

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ereklyecsoport az európai katakombaszent-kultusz viszonylag korai időszakában, három különböző időpontban került Nagyszombatba (ma Trnava, Szlovákia). Többségük nem közvetlenül Rómából, hanem onnan Vilnába (Vilnius) szállítva Nicolaus Lancicius közvetítésével ajándékként érkezett a Magyar Királyságba. Közülük kilenc nyilvános kultusza 1651-ben együttes translációjukkal kezdődött. A translációt a nagyszombati jezsuita egyetemtörténeti (Tolvay Imre, Kazy Ferenc) és várostörténeti munkák (Bél Mátyás, Ocskovszky Ferenc Ágoston) egyaránt leírják. A kilenc ereklye néhány évvel később, 1659-ben egészült ki egy ekkor Rómából küldött újabb, Adiodemus nevű katakombaszenttel. A nagyszombati ereklyecsoport története több szempontból rendhagyó, ezt a kultusz bemutatásával együtt részletezi a tanulmány. A mártírereklyék együttes elhelyezése és közös tisztelete egyaránt szolgálta a város és az őrzőhely, a Keresztelő Szent János (jeszsuita)-templom szakrális tekintélyének (sanctitas loci) emelését, megerősítését és hírnevét.

Abstract

This group of relics was brought to Nagyszombat at three different times in the relatively early period of the European cult of catacomb saints. Most of them did not come directly from Rome to the Kingdom of Hungary, but were transported from there to Vilnius, from where they arrived as gifts through Nicolaus Lancicius. The public veneration of nine of these relics began in 1651 with their collective translation. The translation is described in works on the history of the Jesuit university of Nagyszombat (Imre Tolnay, Ferenc Kazy) and on the history of the city as well (Mátyás Bél, Ferenc Ágoston Ocskovszky). A few years later, in 1659, the nine relics were joined

by another catacomb saint, Adiodemus, sent from Rome. The history of the Nagyszombat group of relics is unusual in several respects, and this, together with the cult itself, is explained in detail in this study. The collective placement and veneration of the martyrs' relics served to increase, amplify and enhance the sacral authority (*sanctitas loci*) of the city and the place of safeguarding, the Jesuit Cathedral of St John the Baptist.

Kulcsszavak: Nagyszombat, katakombaszentek, tíz szent mártír, barokk kori szenttiszelet

Keywords: Nagyszombat (Trnava, today Slovakia), catacomb saints, ten martyr saints, worship in the Baroque era

A reformáció elutasította a szentek, képek és ereklyék kultikus tiszteletét,¹ erre visszajelzésként a 16. századi katolikus reformgondolkodás a Tridenti Zsinat keretében foglalkozott tiszteletükkel, és kultuszukat a katolikus hit állandó „láttatása”-nak (*demonstratio catholica*) igényére hivatkozva megerősítette. A zsinat XXV. sessiójának (1563) dekrétuma tételes figyelmet fordított – többek között – az újonnan fellelt ereklyék problematikájára, kijelölve a barokk kori ereklyetiszelet eszmetörténeti háttérét és a gyakorlati tudnivalókat. Eszerint az új ereklyék tiszteletét mindenkor a területileg illetékes püspököknek kell jóváhagynia, mérlegelve a teológusok és más, hozzáértő emberek tanácsát.²

Amikor néhány évvel a Tridenti Zsinat lezárását követően Rómában újra felfedezték (1578. május 31.) az 5. századot követően elfele-

¹ A különféle ereklyék kultikus tisztelete egyidősnek tekinthető az emberi történelemmel. A keresztény ősegyházban tisztelet övezte a vértanúk maradványait. A II. Niceai Zsinat (787) kötelezővé tette az oltárkö használatát (oltárba épített 40x40 cm-es, 4–5 cm vastag márványlap, a közepén mélyedéssel, melybe ereklyét helyeztek, s azt vékony kölemezssel befedték és lepecsételték). Polycarpus Radó, *Enchiridion liturgicum*, I–II, Romae, Herder, 1961, 338.

² Sessio XXV. Quae est nona, et ultima sub Pio IV. Pontif. Max. Coepta die 3. absoluta 4. Decembr. 1563. De Invocatione, et veneratione, et Reliquiis Sanctorum, et sacris imaginibus. „[...] Sacra Cardinalium Congregatio sic censit: Sanctorum reliquiae antiquum habendae sunt in illa veneratione, qua hactenus fuerunt: si vero novae, Episcopus servet hoc Decretum, nisi eodem recognoscente et approbante Episcopo, qui simul atque de iis aliquid compertum habuerit, adhibitis in consilium Theologis, et aliis piis viris, ea faciat, quae veritati, et pietati consentanei judicaverit [...]” Sacrosanctum Concilium Tridentinum [...], Augustae Vindelicorum, Rieger, 1781, 578–581, 580–581.

dett katakombákat,³ úgy vélték, hogy a sírokban talált emberi maradványok kivétel nélkül keresztény mártírok csontjai, azaz tiszteletben még nem részesített szentek relikviái. A tridenti dekrétum értelmében a leletek Róma püspökének, a pápának a hatáskörébe tartoztak, aki jogosulttá vált a tetemek őskeresztény vértanú-szenteikként való hitelesítésére. Ezekre a testmaradványokra kezdték el használni a katakombaszent fogalmat, melyet gyorsan követett kultuszba helyezésük rítusának kialakítása a következő mozzanatokkal: *elevatio* – *allatio* – *illatio* – *translatio*.⁴

A katakombákból előkerült emberi maradványokat 1668-ig megkülönböztetés nélkül vértanú szentek ereklyéiként kezelték. Ekkor vita alakult ki arról, hogy melyek lehetnek a valóban mártírtetemek, milyen kritériumok határozzák meg a vértanúk sírjait. Eleinte mártírsíroknak vélték a nagy 'M' betűvel és a görög christogrammal jelzett sírokat.⁵ A Jézus Társasága azonban elutasította ezeknek az attribútumoknak az érvényességét, és a vértanúk elkülönítésére az egyes sírokban talált úgynevezett mártírium eszközöket, így a pálmaágot mint *signum gloriae*-t és a „vérapullá”-t tartották meghatározónak. Egy 1668. április 10-étől a 19. század végéig érvényben maradt dekrétum a pálmaág és a „vérapulla” sírmellékleteket fogadta el bizonyíték-

³ Elsőként a Priscilla katakombát fedezték fel a via Salaria, amit a Callixtus, Szent Sebestyén, Domitilla és Szent Ágnes katakomba követett. Vö. a keresztény archaeologia korai alakjának munkáját: Antonio Bosio, *Historia passionis b. Caeciliae virginis, Valeriani, Tiburtii, et Maximi martyrum [...]* *Accedit relatio eorundem sanctorum corporum nouae inuentionis, et repositionis sub Clemente VIII, Romae, apud Stephanum Paulinum, 1600, 132–153; Paulus Arlinghus, Roma subterranea novissima [...], Arnheimiae, J. Fr. Hagius, 1671, 445–451.*

⁴ *elevatio* = felemelés, kiemelés a katakombából; *allatio* = rendezés, felszerelés, azaz egyszerű tartóba helyezés, majd elvitel, elküldés egy másik helyre; *illatio* = bevezetés, ünnepélyes első oltárra helyezés; *translatio* = ünnepélyes átszállítás a kijelölt végleges kultuszhelyre. Bibliográfiák az ereklyekultusz nemzetközi irodalmához: Anton Legner (Hg.), *Reliquien – Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog zur Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum, Köln, Schnütgen Museum, 1989, 370–395; vö. még, Anton Legner, Reliquien in Kunst und Kult zwischen Antike und Aufklärung, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995. A katakombaszent-kultusz egy máig mértékadó monográfiája svájci forrásanyag alapján bibliográfiával: Hansjakob Achermann, Die Katakombenheiligen und ihre Translationen in der schweizerischen Quart des Bistums Konstanz. Stans, Verlag Historischer Verein Nidwalden, 1979.*

⁵ 'M' betű = martyr kifejezésként feloldva és a görög christogrammal (khí-ró, chi-rho) Achermann, i. m. (4. jegyzet), 14–17.

ként.⁶ Ezeket is az ereklyék szállítására használt tartókban helyezték el. Az e tárgyak által hitelesnek tartott vértanú sírok azonban többnyire nem tartalmazták az ott nyugvók nevét, ezért az ismeretlen szentek maradványait új, gyakran beszélő névvel látták el Rómában, és ezt az elnevezést foglalták bele az ereklyét hitelesítő iratba. A kultusz a 19. század közepéig Európa-szerte folyamatos volt.⁷ Giovanni Battista de Rossi (1822–1894), a Bosiot kétszáz év múltán követő archeológus, a római katakombák szisztematikus feltárója, 1853-ban megvizsgálta az úgynevezett vérampullában található vöröses beszáradt anyag kémiai összetételét, melyről kiderült, hogy nem beszáradt emberi vér, hanem szervetlen anyag.⁸ A katakombaszentek kultusza ezt követően hanyatló szakaszba lépett.⁹

Az új kultuszáramlat 17–18. századi európai és magyarországi elterjedését elősegítette a katakombaszent-ereklyék szétajándékozása. A kultusz a barokk kori szentisztelet egyik tipikus megnyilvánulásává vált, melyet legkorábban a Jézus Társasága karolt fel. Tiszteletüket elősegítette, hogy az ereklyék egy részét látványosan díszítették, s a gyakran testté szerkesztett csontokat felöltöztették és apácamunkákkal ékesítve üvegekoporsókban helyezték oltárra.¹⁰

A Magyar Királyságba ajándékként vagy kérelem nyomán jutott katakombaszent-ereklyék átfogó vizsgálatával korábban két tanulmány foglalkozott.¹¹ Ezek – hivatkozással a történeti jellegre –

⁶ „vas illorum sanguine tinctum” = vérampulla; *Decreta authentica sacrae Congregationis Indulgentiis sacrisque Reliquiis praepositae ab anno 1668 ad annum 1882*, Regensburg, Pustet, 1883, 1. Vö. még, Andrea Polonyi, *Römische Katakombenheilige – Signa authentischer Tradition* = *Römische Quartalschrift* 89 (1994) 3–4, 245–259.

⁷ Wolfgang Brückner, *Die Katakomben im Glaubensbewußtsein des katholischen Volkes. Geschichtsbilder und Frömmigkeitsformen* = *Römische Quartalschrift* 89 (1994) 3–4, 287–307.

⁸ Victor De Buck, *De phialis rubricatis quibus martyrum Romanorum sepulcra dignosci dicuntur observationes*, Bruxellis, Greuse, 1855.

⁹ Andrea Polonyi, *Wenn mit Katakombenheiligen aus Rom neue Traditionen begründet werden. Die Wirkungsgeschichte einer Idee zwischen Karolingischer Reform und ultramontaner Publizistik*. *Studien zur Theologie und Geschichte* 14, Sankt Ottilien, EOS Verlag, 1998.

¹⁰ Elisabeth und Erwin Schleich, *Frommer Sinn und Lieblichkeit. Vom Zauber der „Schönen Arbeiten” in Altbayern*, Passau, Verlag Passavia, 1973; Andrea Polonyi, *Reliquien aus dem römischen Katakomben* = „Gold, Perlen und Edel-Gestein...” *Reliquienkult und Klosterarbeiten im deutschen Südwesten*, hg. vom Augustinermuseum Freiburg i. Br., München, Hirmer Verlag, 1995, 9–19; Soós Sándor, *Apácamunkák (17–20. század)*, Esztergom, Keresztény Múzeum, 2006.

¹¹ Knapp Éva – Tüskés Gábor, „Öltöztetve vagyon vörös bársonyba...”

lemondtak az ereklyék hitelességét érintő kérdések tanulmányozásáról.¹² A kutatás figyelme – a forráslehetőségekhez képest – kiterjedt a történeti Magyarország egészére. A vizsgálat időbeli határait a szerzők által ismert első és utolsó katakombaszent ereklye nyilvános kultuszra, magyarországi templomba helyezése, azaz translációja jelentette (1651–1855), ugyanakkor nem maradt el a kitekintés a kultusz utóéletére, és az ereklyékhez való viszonyulás újabb formáira sem.¹³ Az 1651 és 1855 között eltelt kétszáz éves időtartamban harminchat egész ereklye, ezek közül egy-egy esetben a katakombaszenteknek kijáró tiszteletben részesített ereklyecsoport, illetve az egész testet reprezentáló fejereklye translációjára került sor.

1994 óta egyetlen újabb adat került elő az ereklye hollétének meghatározása nélkül. A katolikus hitre tért Nádasdy (III.) Ferenc (1623–1671) 1665-ös római útja alatt kapott egy katakombaszent testereklyét és két másik ereklyerészt VII. Sándor pápától.¹⁴ Az 1665. július 10-én

Feldíszított katakombaszent ereklyék = Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon, szerk. Lengyel László, Eger, Dobó István Vármúzeum, 1987, 25–44; Tüskés Gábor – Knapp Éva, A katakombaszentek tisztelete. Fejezet a barokk kori szent- és ereklyekultusz történetéből = Századok 128 (1994), 1, 3–45.

¹² Ezzel kapcsolatban ismeretes, hogy már a kortársak részéről alapos gyanú merült fel a talált csontvázak eredetével kapcsolatban. Másrészt az újabb kutatások különféle megfontolásokat szem előtt tartva ugyancsak többször kétségbe vonták/vonják az ereklyék hitelességét.

¹³ Tágabb értelemben a katakombaszent-kultusz megnyilvánulásának kell tartani azt a törekvést, amely nem egész csontváz-ereklyék, hanem csupán ereklyerészek megszerzésére irányult. Ezek az ereklyerészek kerülhettek egy újonnan felszentelendő oltárba, egy új templom vagy kápolna alapkövébe, de elhelyezhették őket külön díszes ereklyetartóban is, amelyet aztán rendszerint egy már felszentelt oltáron állítottak fel. Gyakran előfordult, hogy egyetlen ereklyetartóba több katakombaszent ereklyéjét sűrítették össze, nem egyszer más szentek ereklyéivel együtt. Ezek az ereklyetartók aztán ugyancsak az oltáron vagy az oltár közelében kaptak helyet.

¹⁴ Vö., Viskolcz Noémi, A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára, Szeged – Budapest, Szegedi Tudományegyetem Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013, 47–48. A Viskolcz által említett Nádasdy Ferenc-féle ereklyekérelem hivatkozása hiányzik. A pápa által megbízott Octavianus Carapha, Patras címzetes érseke ajándékozó oklevélnek kivonatos másolata – melynek a másolatot készítő által adott, részben megtévesztő címe (mely nem tartozik az oklevél szövegéhez) a „Pontifice Donatio 1665 ac Patribus Servitis Conventus Lauretani per Dominum Comitem Franciscum de Nadasd” – szerint a három ereklye pápai adomány, ajándék volt („Donatis a Sanctissimo Pontifice”). ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: ELTE EKL), Collectio Hevenesiana LXV. kötet

Rómában kelt hitelesítő irat kivonatos másolata szerint Octavianus Carapha pápai megbízatásból igazolta a Szent Callixtus katakombából származó Szent Aurelianus testereklyéjének, valamint Szent Arcadius és Eventius ereklyéinek eredetiségét és adományozását. Az ereklyéket fa tartóba zárva, lepecsételve és két helyen megerősítve adták át azzal a meghagyással, hogy ezeket Nádasdy megtarthatja vagy átadhatja bármely templomnak, kápolnának, illetve oratóriumnak, hogy ott a hívek nyilvánosan tisztelhessék.¹⁵ A dokumentum szerint semmi nem utal arra, hogy az ereklyéket Nádasdy kérésére az általa támogatott lorettomi (ma Loreto, Ausztria) szerviták részére adományozták Rómában.¹⁶ Az ereklyék Lorettomba érkezéséről és translációjáról jelenleg nem áll rendelkezésre további adat.¹⁷

A katakombaszentek a leggyakrabban kérésre érkeztek Magyarországra közvetlenül Rómából. Elterjedt egy második lehetőség is, amikor az ereklye nem közvetlenül Rómából, hanem onnan már elkerülve egy másik hely vagy személy közvetítésével jutott el az országba. Végül előfordult, hogy nem kérés vagy közvetítés nyomán, hanem pápai ajándékként érkezett az ereklye. A katakombaszentek római csomagolásának módjára a hitelesítő iratok adnak felvilágosítást. A legegyszerűbb megoldás, amikor a csontokat mellékleteivel együtt festett papírral fedett, fa tartóban helyezték el, amit lezártak, selyemszalaggal átkötöttek és lepecsételtek.¹⁸

A legkorábban Magyarországra érkezett katakombaszent-együttesről, a nagyszombati (ma Trnava, Szlovákia) úgynevezett „tíz szent

348–350. Az ereklyék római átadásukkor történt elhelyezése: „inclusum in quadam Capsula lignea nostro sigillo, duobus in locis munita”, és a felhatalmazás tiszteletre történő kihelyezésükre: „apud se retinere, alijsque donare, et in quacunque Ecclesia, Capella, seu Oratorio publice fidelium venerationi exponere, et collocare possit”. Uott. 349–350. Nádasdy – Viskolcz által hangsúlyozott – „hiteles ereklye” kérelmére nem lelhető fel utalás.

¹⁵ ELTE EKL, Collectio Hevenesiana LXV. kötet 348–350.

¹⁶ Mohl Adolf szerint 1665. évi római útja során Nádasdy „Volt a pápánál, VII. Sándornál is kihallgatáson, kitől különféle ereklyéket kapott ez alkalommal, melyekből hazaérkezte után a loretoi szervitáknak is juttatott. Az ezen ereklyék valódiságát igazoló okirat Nádasdytól hitelesített és bevezetéssel ellátott másolatban megvan a loretoi plébánia levéltárában.” Mohl Adolf, Adatok Nádasdy Ferenc országbíró életéhez = Századok 34 (1900), 616–627, itt 621. Mindez arra utal, hogy az ereklyéket Nádasdy nem tartotta együtt, ezeket nem kérte, hanem kapta a pápától, és azokat kizárólagosan nem a lorettomi szervitáknak adta át.

¹⁷ A szervita rendtörténet lorettomi részében nincs említés az ereklyékről. Augustinus-Maria Romer, Servitus Mariana [...], Viennae, H. Verdussen, 1667, Liber X, Caput 1–32.

¹⁸ Tüskés – Knapp, 1994, i. m. (11. jegyzet).

mártír”-ról az első számbavétel során – elsősorban terjedelmi okok miatt – nem készült részletes elemzés,¹⁹ ezt egészíti ki és pótolja ez a vizsgálat.

Az ereklye-együttes Nagyszombatba kerülése (1634–1659)

A legkorábbi forrásadat a tíz, római katakombákból származó, nagyszombati testereklyéből („tíz szent mártír”) mindössze nyolcra vonatkozik. Az ajándékozó oklevél²⁰ Vilnában (ma Vilnius, Litvánia) kelt 1634. május 4-én, és arról tudósít, hogy a lengyel-litván jezsuita provinciális, Nicolaus Lancicius²¹ átadott nyolc római vértanú testereklyét Forró Györgynek, az osztrák-magyar jezsuita provincia előjárójának.²² Lancicius a relikviákat V. Pál pápa engedélyével, hiteles bizonyságokkal megerősítve, több hasonló szent ereklyével együtt Rómából vitte magával Lengyelországba azért, hogy az ottani püspököknek szétajándékozva általuk nyilvános kultuszra helyezze el őket különféle templomokban.²³ A kronológiai adatok szerint Lancicius még jezsuita provinciálissága, azaz 1631 előtt, V. Pál pápa (1605–1621) idejében kapta a Forró Györgynek átadott katakombaszenteket.

¹⁹ Tüskés – Knapp, 1994, i. m. (11. jegyzet).

²⁰ Az eredeti oklevél őrzési helye és jelzete: ELTE EKL Ab 260 [nr.] 2.

²¹ Mikołaj Łęczycki, 1574–1653, lengyel-litván jezsuita provinciális 1631–1635 között.

²² Éleadatai: 1571–1641; osztrák-magyar jezsuita provinciális: 1629–1636. 1630–1634 között Bécsben élt. Vö., Ladislaus Lukács, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I., I. (1551–1600)*, Romae Institutum Historicum S.I., 1978, 668.

²³ Az oklevélen kívül: R. P. Nicolaus Lancicius donat R. P. Georgio Forro corporem SS. MM. Aniceti, Desiderij, Juliani, et SS. VV. MM. Priscillae, Semidiae, Severinae, Serotinae, Sinesinae. Az oklevél szövege: Nicolaus Lancicius Praepositus Provincialis Societatis JESU in Provincia Lithuaniae Ad perpetuam rei memoriam, notum facimus, nos pro Provincia Austriae Societatis JESU, donasse Sacra Corpora SS. Martyrum Romanorum, uidelicet S. Aniceti.M: S.Desiderij.M: S. Iuliani.M: S. Priscillae V.M. S. Severinae V.M. S. Sinesiae V.M. S. Semidiae V.M. S. Serotinae V.M. ex concessione Pauli V. Pont. Max. Roma aduecta, et Juratorum testium depositionibus, de eorum indubitata certitudine, ac Instrumentis publicis confirmata, et post hoc Instrumenta ac Testimonia visa, et diligenter examinata a Locorum Ordinarijs, cum multis alijs similibus Sanctorum Reliquijs, ex eadem Urbe aduectis, plurimumque Episcoporum, in hoc Regno Poloniae, consensu, et auctoritate, ad uaria templa [...] publice illatis, et ad publicum cultum, Sanctorum Reliquijs in Ecclesia Catholica deferri solitum, in illis relictis, ac in perpetuum depositis, approbata. In quorum omnium fidem, hoc testimonium scripsimus, nostra subscriptione ac sigillo Officij nostri roboratum. Vilnae 4. Maij A. 1634. Nicolaus Lancicius m[anu] p[ropria]. ELTE EKL Ab 260 [nr.] 2.

Lancicius 1607-től szállított a római katakombákból származó testereklyéket Lengyelországba.²⁴ E szűkös adatok ismeretében nem lehet pontosan meghatározni, hogy az oklevélben felsorolt maradványokat mikor melyik római katakombából emelték ki, és hitelesítették. A valamikor, 1607 és 1621 között Lengyelországba szállított ereklyékhez tartozó három férfi (Anicetus, Desiderius és Julianus) és öt női (Priscilla, Severina, Sinesia, Semidia és Serotina) testrelikviát 1634-től Nagyszombatban a jezsuita templom sekrestyéjében nyilvános tisztelet mellőzésével őrizték, amint ezt Lippay György esztergomi érsek 1651. június 5-én kelt, a „solemnizatio”-t elrendelő oklevelének fennmaradt másolata bizonyítja.²⁵

A fenti ereklyékhez egy további kilencediket is társítottak, melyet ugyanott ugyancsak a nyilvános kultusz kizárásával őriztek. A jelenleg ismert első híradás erről a kilencedik katakombaszentről az 1651. évi nagyszombati transláció²⁶ dokumentálásának elejéről származik. Az *Acta Jesuitarum in Hungaria (Annuae Collegii Tyrnaviensis)* második kötetében (1648–1683) feljegyzett részletes ünnepi beszámoló értesít arról, hogy a Forró György jezsuita provinciálisnak átadott nyolc ereklyéhez hozzátettek egy kilencediket, Szent Krisztinát. Utóbbit XV. Gergely pápa (1621–1623) emeltette ki a Callixtus katakombából és Guilielmus Lamormaini (1570–1648) közvetítésével adták át a nagyszombati jezsuita kollégiumnak.²⁷ Lamormaini 1621 és 1623 között élt Rómában, majd 1643 és 1645 között volt az osztrák-magyar jezsuita rendtartomány provinciálisja. Feltételezhető, hogy ezt az ereklyét Lamormaini jezsuita provinciálisként adományozta a nagyszombati jezsuitáknak.²⁸ Minden valószínűség szerint a Nagyszombatban őrzött nyolc relikvia translációjának előkészítése-

²⁴ Bronisław Natoński, Mikołaj Łęczycki = Polski Słownik Biograficzny, XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1973, 347–350.

²⁵ „[...] in sacristia Templi Collegij Societatis Jesu Tyrnaviae [...] neque hactenus publico cultui expositas fuisse [...] ELTE EKL Collectio Hevenesiana 69, Nr. 10, 31–32.

²⁶ Szent Bertalan napján (1651. augusztus 24), akinek ünnepét 1568-ban vették fel a római naptárba augusztus 24-ére.

²⁷ „Nonum vero corpus S. Christinae V. et M. Gregorius XV. ex Cemeterio S. Callixti levavit per R. P. Guilielmum Lamormaini huic Collegio concesserat” *Acta Jesuitarum in Hungaria (Annuae Collegii Tyrnaviensis)*, Pars II (1648–1683) (a továbbiakban: *Acta*, II), Slovenská národná knižnica, Martin, Archiv literatúry a umenia, Sign. RHKS 1425b, 25. Mikrofilm másolata ELTE EKL Mf Me 84 és Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár C 205. doboz.

²⁸ A már hivatkozott (25. jegyzet) Lippay György esztergomi érsek 1651. június 5-én kelt, translációt elrendelő oklevele nyolc ereklyét sorol fel.

kor, 1651. június-augusztusban határoztak arról, hogy ezekkel együtt kerüljön sor az ekkor már szintén ott őrzött Krisztina translációjára is.

A tizedik nagyszombati katakombaszent ereklye meglétéről első ízben szintén az *Acta Jesuitarum in Hungaria (Annuae Collegii Tyrnaviensis)* második kötete tájékoztat egy 1659. évi bejegyzésben. Az adat szerint ebben az évben érkezett meg Rómából a Keresztelő Szent János-templomba Loyolai Ignác és Xavéri Ferenc ereklyerészeivel együtt Adiodemus mártír testereklyéje a hitelesítő oklevéllel, melyet Lippay György esztergomi érsek elismerő irattal látott el. Ezt a vértanú ereklyét a Forum Romanumon, a Constantinus-bazilika mellett lelték és 1659. január 29-e előtt hagyták jóvá, majd Nagyszombatba szállították és ettől az évtől itt tisztelték.²⁹ A szűkszavú adat nem tájékoztat a testereklye nagyszombati kultuszának kezdetéről, esetleges translációs ünnepének időpontjáról.

Mindezt figyelembe véve elmondható, hogy a nagyszombati jezsuita templomban 1659-től összesen tíz katakombaszentet őriztek és tiszteltek. Ugyanakkor – a jelenlegi ismeretek szerint – csak jóval később, Illyés István használta először a római katakomba ereklye-együttesre a „tíz szent mártír” („SS. Decem Martyrum Translatio”) kifejezést. Illyés 1685-től jogtanár volt Nagyszombatban,³⁰ és 1686. augusztusban, a katakombaszentek translációjának ünnepén a Keresztelő Szent János-templomban („Dominica infra octav. S. Bartholom. Tyrnav. in Eccl. S. J.”) elmondott, később nyomtatásban megjelent prédikációjában alkalmazta a szófordulatot felsorolva a tíz katakombaszent nevét.³¹ 1686 előtt a források kizárólag az 1651-ben együtt oltárra helyezett kilenc mártír tiszteletéről emlékeznek meg, így például 1664-ben „Sanctorum cultus” címen, majd 1665-ben.³²

Kilenc ereklye translációja 1651-ben

A katakombaszentek nyilvános kultusza Európában mindenütt a megérkezésük utáni, előírászerűen a területileg illetékes püspök által kiadott elismerő, befogadó levél kiállításával kezdődött. Ilyen, latinul

²⁹ Acta, II, 101.

³⁰ Illyés István éleadatai: (1650–1711); 1686. november végéig oktatott.

³¹ Illyés István, Sertum Sanctorum [...] Második része [...], Nagyszombat, Akadémiai nyomda, 1708, 65–73, 66. Újabb kiadása: Illyés István, Fasciculus miscellaneus [...], Nagyszombat, Akadémiai nyomda, 1710, 65–73, 66.

³² „Sanctorum quoque novem Martyrum, quorum SS. Reliquiae in Templo nostro S. Joanni Baptistae dicato coluntur [...]” Acta, II, 131. 1665-ben az ereklyék tiszteletéről: „Reliquiae etiam in Templo nostro consvetae devotiones reassumptae nempe Communio generali, ad Kal. Mensium, concionis Sacra cantata, vesperae, cum ceremonijs solitis clericis rubris ministrantibus [...]” Acta, II, 137.

recognitós iratnak nevezett, dokumentum jelenleg nem ismert Nagyszombatból, ugyanakkor másolatban fennmaradt az ennek kiállítására jogosult Lippay György esztergomi érsek oklevele, melyben elrendelte a transláció ünnepség megszervezését. Ez a Nagyszombatban 1651. június 5-én kelt dokumentum – az előzmények pontos leírását mellőzve – először a nyolc ereklyét, a mártír férfiak (Anicetus, Desiderius és Julianus) után a mártír szűzeket (Christina, Briscilla [!], Semidia, Severina, Serotina) nevezte meg.³³ Utóbbiak felsorolása nem teljesen egyezik a Lancicius-féle adományozó oklevélben találhatóval, ahol a Priscilla, Severina, Sinesia, Semidia, Serotina nevek szerepelnek.³⁴ A hiba valószínűleg nem az oklevélmásolatot készítő-től ered, hanem azt jelzi, hogy a Lancicius-féle nyolc ereklyét egy helyen és együtt őrizték egy kilencedikkel, Krisztináéval, s az okirat megfogalmazásakor nem figyeltek sem Priscilla helyes névalakjára, sem arra, hogy Sinesia helyett Christina nevet írták le, jöllehet az utóbbi elevatióját és allatióját nem az oklevélben jelzett V. Pál pápa engedélyezte.³⁵

³³ ELTE EKL Collectio Hevenesiana 69, Nr. 10, 31–32.

³⁴ ELTE EKL Ab 260 [nr.] 2.

³⁵ Az oklevél-másolat szövege: Nos Georgius Lippai etc. Damus ad memoriam, quod cum Nobis fuisset expositum, in sacristia Templi Collegij Societatis JESU Tyrnaviae in Archidioecesi nostra fundati et erecti ex concessione Pauli Papae V. Roma allatas insignes reliquias imo corpora S:S: Martyrum Aniceti, Desiderij et Iuliani, nec non S:S: Virginum, et Martyrum Cristinae, Briscillae[!], Semidiae Severinae et Serotinae asservari, neque hactenus publico cultui expositas fuisse; Nos pro muneris nostra ratione quod Divina gerimus ordinatione, Sanctorum cum Christi in Coelis regnantium Cultum promovere cupientes primum quia authentica super dictis Reliquiis instrumenta non solum per deputatas ex Metropolitanno Nostro Strigoniensi Capitulo personas, sed Nos ipsimet inspeximus, ac Generali nostro Vicario conscisimus ut adscitis aliquo ex Canonicis iam dicti nostri Capituli, Notatio item jurato ac Medicinae Doctore, acces ipsas in quibus Sacra illa lignea continebat inspiceret ac diligenter videret uti inspexit ac revidet, nobisque de singulis scripto accuratam dedit informationem. Quibus rite permissit ac juxta Authentica instrumenta Sacrarum Reliquiarum veritate conpexta, Autoritate Archiepiscopali Primatalique qua in hic Ungariae Regno eique de jure annexis fungimur solemnem earundem S. S. Reliquiarum Translationem in diem Vigessimum quartum Mensis Augusti Anni 1651 indiximus, atque eodem die magno communi ordinis ac statuum populique concursu, publica per primarias ante dictae Tyrnaviensis Civitatis plateas supplicatione peracta in Templum S: Joannis Baptistae dicti Tyrnaviensis Societatis JESU Collegij, Sacras singulorum Martyrum Reliquias singulariter inclusas thecis intulimus ac in ara principe publico cultui exposuimus de ijsdemque S: S: Martyribus Sacrum Missae Sacrificium Divinae Maiestati obtulimus, ac deinceps quoque

Lippay azzal indokolta az ereklyék nyilvános kultuszának bevezetését, hogy ezzel kívánja előmozdítani „a Krisztussal a mennyekben együtt uralkodó szentek tiszteletét”. A leírás szerint az érsek először az ereklyékre vonatkozó hitelesítő iratokat és a szentekhez tartozó tárgyakat vizsgálhatta meg az esztergomi káptalan kijelölt személyeivel, és ezt ő maga is megtette. Egy orvosdoktorral szemügyre vettette a relikviákat, aki mindegyik ereklyéről írásban adott tájékoztatást. Ezt követően Lippay érseki hatalmánál fogva 1651. augusztus 24-ét jelölte ki a transláció napjaként. Rendelkezett arról is, hogy az ünnepségen mindegyik ereklyét külön tartóba helyezve tegyék a nagyszombati Keresztelő Szent János (jezsuita) -templom főoltárára, és ott mondjanak róluk szentmisét.

A translációról a legkorábbi, terjedelmes és részletes leírás a nagyszombati historia domus-ban maradt fenn „Translatio 9 Reliquiarum in Templum nostrum” címen az 1651. évnél.³⁶ Mivel ez volt az első ilyen esemény Magyarországon, érdemes részletesen megismerni.

Bevezetésként rövid összefoglalás tájékoztat az ereklyék eredetéről, valamint – Lippay György oklevelének megfelelően – a translációt közvetlenül megelőző, 1651. augusztus 24-ei eseményekről.³⁷ Az ereklyéket ezen a napon Nicolaus Posgay esztergomi éneklőkanonok és Stephanus Dersffi notarius jelenlétében megvizsgálta Gregorius

offerens iuxta Sacrorum Canonum ac Sacrae Congregationis Dictum Decreta quantum ex nobis ea pleno Jure concessimus et vigore harum concedimus. Datum in Archiepiscopali Curia Nostra Tyrnaviae 1651 Die 5. Junij. ELTE EKL Collectio Hevenesiana 69, Nr. 10, 31–32.

³⁶ Acta, II, 25–29.

³⁷ Memorabile est quod in Augusto 27 die [...] solemnem [...] Translationem novem SS. MM. Romanorum quorum octo corpora [...] R. P. Georgius Forro acceperet dono a R. P. Nicolao Lancicio Provinciali Lithvaniae videlicet Corpus S. Aniceti M. S. Juliani M. S. Desiderij M. S. Priscillae V. M. S. Semidiaie V. M. S. Severinae V. M. S. Serotinae V. M. S. Sinesiae V. M. Nonum vero corpus S. Christinae V. et M. Gregorius XV. ex Cemeterio S. Callixti levavit per R. P. Guilielmum Lamormaini huic Collegio concesserat. Priusquam solemnem fueret translatio [...] authentica testimonia Illmo. Dno Archiepiscopo Strigoniensi cum testimonijs Romanis revidit: tum ipsismet P. Nicolai Lancicij patens testimonium et privatae literae ad Rectorem huius Collegij data. quibus acquisivit Illms Archipraesul. nihilominus Vicario suo Generali nostris D. Paolo Hoffman Episcopo QuinqueEcclesiensi commisit ut inspirat ea Corpora SS [...] die 24 Augusti cum A. R. P. Nicolao Posgai E. M. Strigoniensi Canon. ac Notario V. Capituli Dno Stephano Derssffi ac Excellimus. Dnus Gregorio Schiltpacher Doctore Phil. ac Medicinae ad Sacristiam Collegij Templi venit ab R.P.D Vicario [...] diligenter inspexit et per [...] conscribi curavit, Medico pp. singulas proprijs neminit discutente. Acta, II, 25.

Schiltpacher³⁸ bölcséleti és orvosdoktor, majd egyenként adott róluk véleményt.³⁹ Másnap pecséttel látták el a drágakövekkel díszített és csavarokkal lezárt ereklyetartót.

Augusztus 26-án, szombaton, délelőtt tíz órakor feldíszített szekérre helyezték az ereklyéket, és harangzúgás közepette szállították át a Szent Miklós-székesegyház felékesített, kivilágított sekrestyéjébe. A székesegyház egésze szintén ünnepi díszet kapott, a dekorációhoz tartozott egy meg nem nevezett, nagyszombati jezsuita által készített hét, vértanúkat ábrázoló vászonra festett kép. Az illatiót, az ereklyék első ünnepélyes oltárra helyezésének szertartását így örökítették meg: délután három órakor a székesegyház harangjának jelére összegyűlt a város lakossága. A jezsuita akadémiához tartozók a saját öltözetükben a sceptrumok mögé sorakoztak fel osztályaik rendjében a székesegyház evangéliumi oldalába, azaz a templomhajó felől nézve a főoltártól balra. Ezt követte a karingbe öltözött papság ünnepeken szokásos körmenete.⁴⁰ A szent mártírok vecsernyéjének éneklése a sekrestyében kezdődött el, majd az esztergomi érsek és nyolc főpap ünnepi körmenetben vitte a szent ereklyéket és helyezte el a díszkivilágított főoltáron. Ennek végeztével a váradi püspök⁴¹ laudessel kezdte el az ünnepi matutinumot.⁴² A hívek együtt maradván ünnepeltek és imádkoztak egész éjjel a kivilágított templomban.

Augusztus 27-én, vasárnap reggel, öt órakor a székesegyház harangjai adtak jelet a transláció kezdetére. A főoltárnál, ahol az ereklyék voltak, a pécsi püspök⁴³ szent olvasmánya után Lippay Ferenc jezsuita⁴⁴ magyar nyelven prédikált az ereklyék kultuszáról.

³⁸ Vö. Stephanus Jaros, *Encomium [...] Joannis Gregorii Schiltpacher Philosophiae, ac Saluberrimae Artis Medicinae Doctoris Nec non Regiae Liberaeque Civitatis Posoniensis Hungariae Metropolis Medici [...] Mense Augusto Anno 1670, Posonii, Gottfriedus Gründer, 1670.*

³⁹ A véleményekről nem ismeretes írásos dokumentum.

⁴⁰ Ennek leírását az „etc.” jelzéssel fejezték be, azaz mint közismerten ismétlődő eseményt nem részletezték.

⁴¹ Zongor Zsigmond (1580 k.–1657), nagyváradi püspök 1648 és 1655 között.

⁴² Laudes: reggeli Istendicséret, öt zsoltárból, himnuszából, olvasmányból, responsoriumból, Zakariás hálaénekéből és könyörgésből áll. Matutinum: hajnali imádság,

⁴³ Hoffman (IV.) Pál, pécsi püspök 1648 és 1658 között.

⁴⁴ Lippay Ferenc (1608–1674), 1647 és 1652 között Nagyszombatban volt hitszónok. 1651-ben a székesegyház magyar szónoka volt. Vö., Ladislaus Lukács, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I., III. (1541–1665), Romae Institutum Historicum S.I., 1990, 299–300.* Az ünnepi prédikáció szövege nem ismert. Ismeretes, hogy Lippay Ferenc elutasította bátyja, Lippay György esztergomi érsek ajánlatát, aki ki akarta adni a prédikációit.

Ugyanekkor a szlávok kápolnájában „szláv” prédikáció hangzott el ugyanerről a témáról.⁴⁵ A prédikációk végeztével indult el a körmenet a következő rendben: elsőként a jezsuita kollégium rektora által meghívott három személy ment zászlókkal éppen úgy, mint Úrnapján; őket követte másodikként két, a szent mártírok képével díszített vörös lobogó. Harmadikként öt nagyszombati vallásos társulat,⁴⁶ a Kisboldogasszony, a Szűz Mária szeplőtelen fogantatása, a Gyümölcsoltó Boldogasszony, a Szent Kereszt és a Szűz Mária látogatása vonult labarumokkal, azaz társulati zászlóikkal és jelvényeikkel. Negyedikként trombitákkal és dobokkal kísért kórus haladt, majd ötödikként következett egy nagy zászló, melyen mind a kilenc szent mártír megfestett képét lehetett látni. Hatodikként e zászló mögött harminc vértanú öltözetű ifjú ment a mártíromság jeleit viselve, fejükön babérszörűvel, kezükben palmaággal. A körmenet hetedik részében a nagyszombati ferencesek mentek, akiket nyolcadikként követett egy Nagyszombat környékiekből álló éneklő kórus, mintegy húszan, a miseruhába öltözött plébánosukkal. A körmenet kilencedik részében umbellával hat főpap lépkedett ünnepi öltözetben, püspöksüveg a fejükön, a következő sorrendben: Zongor Zsigmond váradi püspök, Mariani Péter zengg-modrusi püspök,⁴⁷ Rohonczy István csanádi püspök,⁴⁸ Pálfalusi (Pálfalvai) János esztergomi olvasókanonok és apát,⁴⁹ Posgai (Posgay, Pozsgay) Miklós esztergomi éneklőkanonok és apát,⁵⁰ és Szentgyörgyi Ferenc prépost, mindannyian a kíséretükkel együtt, umbella, azaz fehér selyemből készült kisebb baldachin alatt a szent ereklyét hordozva haladtak. A körmenet tizedik részében az egyetemi sceptorok mögött vonult a rektor, a kancellár és más előjárók hivatali díszöltözetben mintegy húszan. Utánuk ismét trombitások, dobosok és zenészek mentek. A menet tizenkettedik része a szent mártírok nagy zászlájából és harminc koszorús ifjúból állt, akiket részben a pozsonyi, részben az esztergomi kanonokok csoportja követett. Tizennegyedikként umbellával Lippay György esztergomi érsek, Szelephényi (Szelepcsényi) György nyitrai püspök és kancellár, és Tarnóczy Mátás⁵¹ váci püspök vonult. Őket, mint megjegyzí

⁴⁵ 1651-ben Joannes Sednik volt a concionator Slavonicus. Vö., Lukács, i. m. (44. jegyzet) 299–300.

⁴⁶ Vö., Knapp Éva, *Pietás és literatúra*, Budapest, Universitas Kiadó, 2001, 209–212.

⁴⁷ Mariáni Péter (1608k.–1665), püspök 1640-től.

⁴⁸ Pápai megerősítés nélküli „választott” csanádi püspök 1651–1652-ben.

⁴⁹ Éleadata: 1605–1663.

⁵⁰ Éleadata: 1610–1668; 1644-től volt esztergomi kanonok.

⁵¹ Lippay György (1600–1666), esztergomi érsek 1642 és 1666 között; Szelephényi (Szelepcsényi) György (1595–1685), nyitrai püspök 1648 és 1666 között; Tarnóczy Mátás (1605–1655), váci püspök 1650 és 1655

a dokumentum, nem kevés főnemes, majd a nagyszombati előjáróság és más nemesek követték. Mögöttük mentek a nemes asszonyok, előbb a magyarok a szent mártírok zászlójával, utóbb a „szlávok” és a németek. A körmenetet a vidéki nép zárta, akik saját zászlóikkal jöttek, olyan sokan – jegyzi meg a leírás –, hogy ennyi embert együtt még nem lehetett látni Nagyszombatban.

A körmenet a városfalakon belül az irgalmasok temploma mellett haladt el a piac felé, ahol lekanyarodott a ferences templomhoz, majd a piactéren át a jezsuiták Keresztelő Szent János temploma irányába vonult. Az érseki ház előtt a piactéren díszlovásokat adtak le Esterházy Dániel semptei vára lövészeinek irányításával. A vidéki sokaság a saját zászlóik alatt betöltötte az utcákat, és a szent mártírokat dicsőítve himnuszokat énekeltek. Az utcák mind ünnepi díszben voltak, de ezt a dekorációt felülmúlta a jezsuita templom déli oldalán az utca szélességét kitöltő diadalív. A tetején hat vagy hét láb magasan a kilenc mártír szobra volt látható; az oldalán két kisebb kaput helyeztek el, melyekre a szimbólumok és emblémák sorozatát a retorika osztály tanára⁵² készítette el. Az iskolákhoz és a templomhoz tartozó terület egészét felékesítették, és szabadtéri oltárokat emeltek, melyeknél a templomba be nem férő népnek celebráltak miséket.

A jezsuita templomhoz érve bevonultak az ereklyékkel. Az egyetem kancellárja ünnepi öltözetű kísérelével a sceptrumot követve a Szent Ignác-kápolnához vonult, ahol az érsek a trónján ült a papsággal egyetemben. A kancellár⁵³ latin beszédet mondott a szent mártírok dicsőségéről és az ereklyék tiszteletéről. A szónoklat végén az érsek celebrált ünnepi misét. A papság és a nemesség felüdülésére a jezsuiták ezen a napon ebédet adtak.

Délután két órakor Jászberényi Tamás dékán, bölcseleti és teológia tanár⁵⁴ magyarul prédikált a templomban, mely nagy tetszést aratott a hallgatóság körében, akik között ott volt az érsek és a papság is. A váradi püspök által vezetett vecsernye végén főpapi ornátusban az esztergomi érsek körmenettel vonult a főoltárhoz, ahol intónálta a *Te Deumot*, és áldásban részesítette a jelenlevőket.

között.

⁵² 1651-ben Nagyszombatban a rétorokat a laibachi születésű Andreas Anschitz (1620–1656) oktatta, aki az előző évben Grácban élt, a következő évben pedig Bécsben oktatta a retorikát. Vö., Ladislaus Lukács, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I., II.* (1601–1640), Romae Institutum Historicum S.I., 1982, 537. Az ábrázolásokról nem ismert részletezés.

⁵³ Eustachius Stainapenger, osztrák jezsuita, aki 1646 és 1652 között volt nagyszombati kancellár. Vö., Lukács, i.m. (52. jegyzet) 756. A beszéd szövege nem ismert.

⁵⁴ Jászberényi Tamás (1597–1658) beszédének szövege nem ismert. Vö., Lukács, i.m. (52. jegyzet) 629.

A nagyszombati jezsuita historia domus e bejegyzése forrásul szolgált az ünnepség egyre rövidülő későbbi, nyomtatásban megjelent szövegeihez. Így forráshivatkozás nélkül megtalálható Tolvay Imre jezsuita egyetemtörténetében, mint az 1651-es év kiemelkedő, különleges eseménye.⁵⁵ Ezt követően a pompás ceremóniáról és a kivételes alkalomról – Tolvay munkájára hivatkozva – megemlékezett Bél Mátyás is a *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica* című munkájának Nagyszombat város történetét bemutató részében „Novem martyrum solennis translatio” címen.⁵⁶ Ugyancsak Tolvay lehetett a forrása Kazy Ferenc 1738-ban megjelent nagyszombati egyetemtörténete vonatkozó, viszonylag szűkszavú részletének. Kazy eltekintett a translációs körmenet és útvonala részletezésétől, és olyan mozzanatok megörökítésétől, mint például díszkapu vagy a jezsuiták által adott ebéd.⁵⁷

Valószínűleg Ocskovszky (Ocsovszky, 1816–1898) Ferenc Ágoston-rendi kanonok az utolsó, aki Nagyszombatról írt latin nyelvű várostörténetében részletezően megemlékezik a katakombaszentek 1651. évi nyilvános kultuszra történt kihelyezéséről.⁵⁸ Kilenc szent ereklyéről írt úgy, hogy a kilencedik mártír nevét (Krisztina) nem közölte. A tizedik, 1659-ben Nagyszombatba szállított Adiodemust Tolvayhoz és Kazyhoz hasonlóan ő sem említette, és nem használta a „tíz szent mártír” kifejezést. Ocskovszky a transláció napját tévesen 1651. augusztus 26-ára helyezte, és nem sorolta fel a résztvevő főpapok mindegyikét. Szelepchényi (Szelepcesényi) György nyitrai és Tarnóczy Mátyás váci püspök mellett az esztergomi és a pozsonyi káptalan közreműködésével, a hadieszközök díszlövésével, trombita- és harangszóval, valamint énekkórossal nyomatékosította az ünnepi pompa bemutatását. Végül kitért a Lippay érsek által celebrált szentmisére és az egyetem dékánja, Jászberényi Tamás „de gloria Sanctorum” témáról mondott magyar nyelvű szentbeszédére.

⁵⁵ [Emericus Tolvay], *Ortus et progressus almae archi-episcopalis societatis Jesu universitatis Tyrnaviensis a primis illius initiis ad annum usque M.DC. LX., Tyrnaviae, Typ. Acad, 1725, 169–175.*

⁵⁶ Matthias Bél, *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica, Pars I. Hungaria Cis-Danubiana, Tomus 2, Viennae, Straub, 1736, Historia Urbis Tyrnaviensis, Cap. I. § XXXIV, 57–58.*

⁵⁷ Franciscus Kazy, *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu, Tyrnaviae, Berger, 1738, 118–120.* Az 1651. évi translációról Kazyt és Tolvayt idézve röviden írt Jaroslav Dubnický, Ranobarokový univerzitný kostol v Trnave, Bratislava, Slovenská Akadémia Vied a Umeni, 1948, 60–61.

⁵⁸ Franciscus Augustus Ocskovszky, *Historia urbis Tirnaviensibus [...], Tyrnaviae, M. Spanraft, 1843, 54–55.*

Az ereklyék elhelyezése és sorsa

A katakombaszenteknek kijáró tiszteletben részesített ereklyecsoport kultuszhelyéről kevés közvetlen adat áll rendelkezésre. A historia domus 1651. évi leírása a kilenc vértanú külön tartókba elhelyezett, drágakövekkel díszített teljes maradványát („corpora integra”) említi. Ugyanakkor nem lehet tudni azt, hogy ez az őrzési mód biztosította-e az ereklyék láthatóságát, és miként szolgálták a kultuszt.⁵⁹ A vértanú ereklyéket az illatio során – mint arról már esett szó – az esztergomi érsek és nyolc főpap ünnepi körmenetben vitte és helyezte el a Szent Miklós-katedrális díszkivilágított főoltárán. Ezt követően a translációs körmenetben a főpapok közül hat a kíséretükkel együtt umbella alatt a testereklyéket hordozva haladt, majd az ereklyetartókat a Keresztelő Szent János-templomban helyezték el, minden valószínűség szerint a Szent Mártírok kápolnájában.

Ismeretes, hogy az 1637. augusztus 30-án felszentelt jezsuita templom főoltára 1640-re készült el, miközben folyamatosan tovább díszítették a mellékkápolnákat. A bejáratától számított második kápolnapárt a fájdalmas Szűzanya és Szent József tiszteletére, a harmadikat az őrzőangyaloknak és a vértanúknak szentelték fel. A Szent Mártírok (vértanúk) oltárán többen dolgoztak. 1640-ben az 1637-től a templombelső munkálataira szerződtetett Christoph Kner bécsi festő mellett Eiser (vagy Cifer) Ferdinánd nagyszombati festő is dolgozott e kápolna díszítésén.⁶⁰ Stadler Vitus (Veit) nagyszombati szobrászt ugyancsak 1640-ben szerződtette Esterházy Miklós nádor egyrészt a Szent Mártírok oltára szobrainak elkészítésére, másrészt a nádor halála után az ő nevében kapott szerződést a Szent József-kápolna oltárára. A vértanúk kápolnáját illetően Stadler 1641. február 21-én bízta meg Ferdinánd nagyszombati mestert az aranyozási munkálatokkal, majd 1642. április 8-án ugyanide Johann Julius Keller bécsi festőnél rendelt oltárképet.⁶¹ A fájdalmas Szűzanya és a Szent József kápolnák 1649-re lettek készen, teljes díszítésük azonban évekkel később, 1655-ben fejeződött be.⁶²

A Szent Mártírok kápolnája (vértanúk, Reginae Martyrum) 1651-ben, a transláció idején csaknem kész volt, az utómunkálatok (stukkók) azonban itt is későbbiek.⁶³ Az ereklyék elhelyezése valószínűleg nem okozhatott gondot. Ugyanakkor lehetséges az is, hogy az ekkor feltehetően önálló tartókban elhelyezett összes vértanú ereklyét nem

⁵⁹ A testté szerkesztett és felöltöztetett katakombaszent-ereklyék mellett gyakori volt a csontok közvetlen láttatása is. Vö., Achermann, i. m. (4. jegyzet).

⁶⁰ Koppány Tibor, Az Esterházy-család fraknoi ágának művészei és mesterei a 17. században = *Ars Hungarica* 37 (2011), 4, 93–109, itt: 100.

⁶¹ Dubnický, i. m. (57. jegyzet) 59–60; vö., Koppány, i. m. (60. jegyzet), 108.

⁶² Dubnický, i. m. (57. jegyzet) 59–60.

⁶³ Dubnický, i. m. (57. jegyzet) 61–62.

ide tették. 1655-ben a szomszédos Szent József-kápolna (melyet Reginae Virginum néven is említenek) oltárán ugyanis a Stadlertől megrendelt szobrok között szerepelt Szent Priscilla és Szent Serotina vértanúk szobra is – ami arra utalhat, hogy itt őrizték a női vértanúk maradványait.⁶⁴

A valamikori ereklyetartó(k)ról jelenleg mindössze annyit tudunk biztosan, hogy 1651-ben csavarokkal zárták le és bepecsételték. 1659-ben a tizedik, Adiodemus vértanú ereklyéje megérkezését követően minden valószínűség szerint újabb ereklyetartó(k) készült(ek). A ma ismert „tíz szent mártír” ereklyetartó azonban nem lehet azonos ezzel/ezekkel. Az ereklye-együttesből ugyanis a 17. században részeket választottak le, azaz nem maradt érintetlen a katakombaszentek 1651. évi transláció állapota. Ehhez a tartó(ka)t újra fel kellett nyitni. Így például a nagyszombati tíz vértanú-ereklyéből hatból kerültek részek a privigyei (ma Prievidza, Szlovákia) piarista templomba, melyet 1679. szeptember harmadik vasárnapján (17-én) Pálffy Ferdinánd egri püspök szentelt fel a Szentháromság és Mária Mennybevétele titulusra. Feljegyezték, hogy itt milyen ereklyét helyeztek el az egyes oltárokba: a főoltárba került Adeodonus (Adiodemus), Felicius mártírok és Semidia szűz vértanú, a Szentkereszt mellékoltárba Anicet (Anicetus), Felicissimus mártírok és Severina szűz vértanú, a Szent József oltárba pedig Julian (Julianus), Placidus mártírok és Sinesia szűz vértanú maradványa.⁶⁵ Valószínű, hogy más templomokba szintén kerültek „tíz szent mártír” ereklyék. A megbontott ereklye-együttesre utal például a nagyszombati jezsuita kollégium 1773-as, a rend feloszlásakor készült, Keresztelő Szent János-templomra vonatkozó leltár részében szereplő kar alakú, ezüstből készült Szent Sinesia ereklyetartó.⁶⁶

⁶⁴ „In den altar aber werden miessen dise Bilder geschnizelt werden, wie folgt, als erstlich oben auf die heilige Anna in der mite der heilige Joseph undt das Jesu kindlein, bei den Tabernacul die heilige Rosalia in der hölle ... undt zu Unter die heilige Marterin Catharina undt Catharina Senensis, in der mitten der heilige Joannes der Täufer undt Evangelist, ober sind die heilig Priscilla und Serotina und ... unser lieben Frauen ...” idézi Dubnický, i. m. (57. jegyzet) 62, 227. jegyzet.

⁶⁵ Jorg Garms, *Materialen zur Kunsttätigkeit der gegenreformatorischen Orden in Österreich und in anderen Ländern der Habsburgermonarchie bis 1800: VIII. Das Archiv der Piaristenordens = Römische Historische Mitteilungen* 43 (2001), 631–651, itt: 641.

⁶⁶ Vö. Muszka Erzsébet, *A nagyszombati jezsuita kollégium leltára, 1773 = Haiman György – Muszka Erzsébet – Borsa Gedeon, A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997, 99–112, itt: 32. Lásd még: *Inventarium seu conscriptio collegii [...]* Tyrnaviensis, 1773, ELTE EKL, Levéltár, Vegyes iratok 1/a, *Inventarium [...]*

A jelenleg ismert kétrészes tartó minden valószínűség szerint az ereklyerészek leválasztását követően megmaradt csontok közös őrzésére és megmutatására szolgált.⁶⁷ A fából készült aranyozott vagy aranszínűre festett tartó mives ezüst díszítésén a többször ismétlődő próbajegy (16??) bécsi,⁶⁸ az ovális keretben lévő „FO” mesterjegyet pedig egy 1680-tól haláláig (1695) Bécsben tevékenykedő ezüstműves, Frantz/Franz Obermayr használta.⁶⁹ Obermayr valószínűleg több Magyar Királyságból érkezett megrendelést teljesített, egy másik munkáját, egy 1691-ben készült gyertyatartót a trencsényi (ma Trenčín, Szlovákia) piarista templomból adatolták 1896-ban.⁷⁰ Összegezve, a fentiekben hivatkozott források és kézikönyvek adatai szerint a nagyszombati ereklyetartó valamikor 1680 és 1695 között, gyaníthatóan 1690 körül készült a nagyszombati jezsuiták megrendelésére Franz Obermayr bécsi műhelyében.

A „tíz szent mártír” ereklyetartóját a jelenlegi nagyszombati jezsuita templomban őrzik.⁷¹ Ez a mai jezsuita templom az eredeti-

1773, 161. Nem lehetett ellenőrizni azt az utalást, mely szerint a nagyszombati Keresztelő Szent János templom oltárereklyéi a „tíz szent mártír” katakombaszentekből leválasztott részek. Vö., Bikfalvi Géza, A nagyszombati Keresztelő Szent János (egyetemi)-templom <https://jezsuita.hu/a-nagyszombati-keresztelo-szent-janos-egyetemi-templom/> (letöltés 2022. 12. 21)

⁶⁷ A jezsuita rend feloszlata után 1783-ban katonák költöznek a nagyszombati egyetem épületeibe, a templom invalidus templomként működött tovább. 1809-ben Napóleon katonái megrongálták a templom berendezését, nincs adat arról, hogy ez a rombolás az ereklyetartót is érintette. Vö., Dubnický, i. m. (57. jegyzet) 68–69.

⁶⁸ Az ereklyetartó iránt érdeklődve itt mondok köszönetet a nagyszombati jezsuita rendház és templom előljárójának, P. Peter Bušának, aki a tartó letisztított ötvösjegyeiről felvételeket küldött. A próbajegy és a mesterjegy meghatározását Grotte Andrásnak és Fekete Krisztiánnak ezúton köszönöm meg. Az ereklyetartón ismétlődő próbajegyet kis módosítással 1736-ig használták. Marc Rosenberg, *Der Goldschmiede Merkzeichen*, Band 4: Ausland und Byzanz, Hofheim am Taunus, Schmidt und Günther, 1928, 433, 440; Viktor Reitzner, *Alt-Wien Lexikon für Österreichische und Süddeutsche Kunst und Kunstwerke*, Band III, Edelmetalle und deren Punzen, Wien, Selbstverlag, 1952, 152, 158.

⁶⁹ A mesterjegyet Frantz/Franz Obermayr (1649/50–1695) használta Bécsben haláláig. Waltraud Neuwirth, *Wiener Silber. Punzierung 1524–1780*, Wien, Erzbischöfliches Dom- und Diözesanmuseum, 2004, 224–230, itt: 224–225.

⁷⁰ Ez a gyertyatartó szerepelt a budapesti milleniumi kiállításon (nr. 2294/95). Rosenberg, i. m. (68. jegyzet), 440.

⁷¹ Erről az ereklyetartóról nincs adat sem az Acta I-ben, sem az Acta II-ben, sem ezek folytatásában, ld. *Acta Jesuitarum in Hungaria (Annuae Collegii Tyrnaviensis)*, Pars III (1684–1710), Slovenská národná knižnica, Martin,

leg pestisfogadalomból (1708) felépült (1734) trinitárius templom, melyet a rend feloszlatását (1784) követően 1807-ben vettek át a bencések, majd a bencés szerzetesek 1852. évi Esztergomba költözése után a templom a visszatérő jezsuitáké lett (1853). Egy, a nagyszombati bencéseknél lefolytatott 1823. évi kánoni vizitáció leltár részében fellelhető a kétrészes ereklyetartó leírása,⁷² az viszont nem rekonstruálható, hogy mikor került át ide a Keresztelő Szent János-egyetemi templomból. A fából készült többszögletű ereklyetartó középen kettéválasztható, így két oltárra is elhelyezhető.⁷³ Gondolatban összeillesztve a két részt, az építményt idéző forma emlékeztet a jeruzsálemi Mennybemenetel-kápolnára.⁷⁴ A reliquarium három, vízszintesen

Archiv literatúra a umenia, Sign. RHKS 1425b, 25. Mikrofilm másolata ELTE EKL Mf Me 84 és Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár C 205. doboz

⁷² Decretum Visitationis Canonica Anno 1823 in Conventu P.P. Benedictinorum Tyrnaviensi celebrata – hivatkozza Alexander Puss, A szüzesség eszménye a II. Vatikáni Zsinat utáni egyházi dokumentumokban és annak bemutatása az ifjúsági pasztorációban, Bratislava, Dobrá kniha, 2008, 179.

⁷³ Jelenleg a női ereklyét tartalmazó rész a templom episztoła oldalán, mely egykor a nők ülőhelye volt, a Nepomuki Szent János-mellékoltáron látható. A férfi ereklyék tartója ezzel szemben, az evangélium oldalon, mely a II. Vatikáni Zsinat előtt a férfiak ülőhelye volt, a Szentkereszt-mellékoltáron kapott helyet.

⁷⁴ Hasonlóan épületformájú Olmützben a város védőszentjének, Szent Paulina (Svätá Pavlína) katakombaszentnek a tartója, melynek ismeretét ezúton köszönöm meg Tüskés Annának. Ez a tartó Bécsben készült, majd 1652-ben Kryštof Šimšický olmützi aranyműves javította. Szent Paulina 1622-ben fellelt maradványait (koponya, csontok és olajlámpás) XV. Gergely pápa Nicolaus Lancicius révén ajándékozta az olmützi jezsuitáknak 1623-ban, majd miután a pestis megfékezéséért neki tulajdonították, elegáns tartót („lipsanoteca”) készítettettek, amit 1634-ben egy újabbra cseréltek. De Sanctis martyribus Romanis Artemio et Candida coniugibus, ac Paulina Virgine, illorum filia = Acta Sanctorum Junii [...] Tomus primus, Antverpiae, H. Thieullier, 1695, 634–638. Vö. még, https://olomoucky.denik.cz/zpravy_region/olomouc-opet-uvidi-barokni-relikviar-s-ostatky-pat.html (letöltés 2022. 11. 26) Az ereklyének tulajdonított mirákulumokat feljegyezték, 2016-ben disszertáció készült róla. <https://theses.cz/id/a6tb6u/19965674> (letöltés 2022. 11. 26) A tartót a hozzá tartozó oltárral együtt restaurálták: <https://temata.rozhlas.cz/ostatky-sv-pavliny-spocinuly-ve-zrekonstruovanem-relikviari-8005839> <https://ostrovolomouc.cz/svata-pavlina-patronka-mesta-olomouce> (letöltés 2022. 11. 26) A restaurált ereklyét 2020-ban nyilvános tiszteletre tették ki az olmützi székesegyház főoltára elé, és közbenjárásáért imádkoztak, hogy a koronavírus megszűnjön. https://www.idnes.cz/olomouc/zpravy/sv-pavlina-olomouc-mor-koronavirus-pandemie-covid-katedrala-sv-vaclav-ostatky.A200407_162658_olomouc-zpravy_mip (letöltés 2022. 11. 26)

tagolt egymásra helyezett „emelet”-ből áll, melyek közül a legalsó a talapzat, míg az ereklyéket tartalmazó a második és a harmadik részt ráerősített ezüst veretek és üveggel fedett, a tartóba tekintést engedő ablak-részek tagolják. Mindkét rész tetejét a jezsuita rend címere által ihletett, fára erősített ezüst, befelé forduló szívekkel kiemelt sugárkoszorú díszíti,⁷⁵ melynek közepén egy-egy feliratos, nem a „tíz szent mártír” maradvány-együtteséhez tartozó, átlátszó kristályba foglalt, felirattal ellátott további ereklye látható. A sugárkoszorú alatti rész közepén, egy-egy szív alakú ezüst domborművön az adott tartórészben lévő maradványok megnevezése olvasható, így az egyikén hat női, a másikon négy férfinév. Az ereklyetartók a templom főoltárától számított első, egymással szemközti mellékoltár párján találhatók. A Nepomuki Szent János-oltáron a női szentek ereklyéi „Corpora SS. Virginum / S. Christinae V.M. / S. Priscillae V.M. / S. Semidiae V.M. / S. Serotinae V.M. / S. Sinesiae V.M. / S. Severinae V.M.” felirattal, a Szentkereszt-oltáron pedig a férfiszentek „Corpora SS Martyrum / S Adiodemi Episcopi M / S Aniceti M / S Desiderij M / S Juliani M” névsora gravírozással. A mártírok ezüstbe vésett betűrendes felsorolásán a nevek pontosan egymás alá kerültek egy kivétellel: mivel Adiodemus felirata a többinél hosszabb szöveg, és nagyobb helyet foglal el, ezért kiugrik balra.⁷⁶

A „tíz szent mártír” kultusza

A transláció rendszeres megünneplésére vonatkozó legkorábbi adat 1651-ből származik. A jezsuita historia domus-ban az ünnepség leírása után részletezték a tervezett kultusz „hivatalos” elemeit. Az esztergomi érsek az esemény emlékeztetének fenntartására búcsúengedélyt kért Rómából, hogy „az emberek összegyűljenek, és hódoljanak az évforduló napján az ereklyekincs előtt”.⁷⁷ A transláció évi megünneplésére a Szent Bertalan napját követő vasárnapot jelölték ki azzal a meghagyással, ha erre a napra esne a templom felszentelésének dátuma, akkor a Nagyboldogasszony ünnepe előtti vagy utáni vasárnap legyen az emléknap.

A liturgikus keretek között szabályozott kultusz másik eleme az esztergomi érsek által a kilenc katókombaszent mindegyikének kijelölt és jóváhagyott évi külön ünnepnap. Így a magyar egyházi naptár január 19-én Serotinára, február 11-én Desideriusra, július 8-án

⁷⁵ Hasonló szívekkel díszített sugárkoszorú-motívum látható a bécsi Stephansdom 1658-ban készült monstranciáján, melyet a bécsi Dom- und Diözesanmuseum őriz (Prot.-Nr. L-95). Neuwirth, i. m. (69. jegyzet) 26, 199–211.

⁷⁶ Az ereklyetartó pontosabb, közelebbi megvizsgálására nem volt lehetőség.

⁷⁷ „ut anniversaria die redeunte populi confluent de Ecclesia thesauro dictas coleret participet” Acta, II, 29.

Anicetusra, július 15-én Christinára, augusztus 9-én Julianus-ra, szeptember 18-án Sinesiára, október 12-én Semidiára, október 22-én Priscillára és november 15-én Severinára emlékezik. 1651 után ezen a napokon az ünnepelt mártírt officium duplex keretében idézték fel a Rítusok Szent Kongregációja előírásának megfelelően.⁷⁸ A kijelölt kilenc katakombaszent ünnepe feltehetően 1659-ben vagy ezt követően egészült ki a tizedik, Adiodemus egyházi emléknappal (január 29.); jöllehet ez az utóbbi ünnepnap – a jelenlegi ismeretek szerint – először 1692-ből adatható Hevenesi Gábor egyik munkája révén.⁷⁹ Hevenesi *Ungariae Sanctitatis Indicia* című összeállítása⁸⁰ appendixben (*Appendix, in qua reliqui Sancti ad Ungariam Spectantes recensentur*) sorolta fel azokat a magyar vagy magyar vonatkozású szenteket, akiről a kötetben nem jelent meg hosszabb ismertetés. A betűrendbe sorolva közölt nagyszombati katakombaszentek neve után Hevenesi a „cujus corpus in aede S. Joannis Bap. Tyrnaviae in Ung. colitur” szöveget vagy ennek variánsát írta. Az 1651. és 1692. évi adatokat táblázatba rendezve azonban több eltérés figyelhető meg.

⁷⁸ Az ünnepelésnek ez a módja másutt is általános volt a XVII. század elejétől. Így ünnepelték például Lisszabonban Szent Engratia szűz és mártír (†303) emlékét. Officium duplex cum octava recitandum in civitate, et diaecesi Olyssionensi in festo Sanctae Engratae Virginis, et Martyris, quod celebratur die 16. Aprilis approbatum a sacra rituum congregatione, Olyssipone, P. Crasbeeck, 1612.

⁷⁹ Gabriel Hevenesi, *Ungariae sanctitatis indicia*, Tyrnaviae, Acad. S. J., 1692, Appendix.

⁸⁰ Későbbi latin kiadása: Tyrnaviae, Acad. S. J., 1737; magyarul képek és appendix nélkül jelent meg Régi magyar szentség címen (Nagyszombat, Akad., 1695). Az 1737. évi latin kiadás volt az alapja az 1988-ban megjelent magyar kiadásnak, melyben a latin szöveget lefordította és „átigazította” Sinkó Ferenc. E kiadás (Hevenesi Gábor, Régi magyar szentség, reprint, Szöveggondozó Sinkó Ferenc, Budapest, Új Ember Szerkesztőség és Kiadóhivatal, 1988) végén magyarul jelent az appendix, Függelék – „Egyéb magyar vonatkozású szentek és boldogok jegyzéke” címen.

1651. VIII. 27. (Id., Acta, II. 27)	1692 (Hevenesi, Appendix)
Anicetus VII. 8.	Adiodemus I. 29.
Julianus VIII. 9.	Anicetus VII. 8.
Desiderius II. 11.	Christina VII. 19.
Priscilla X. 22.	Desiderius II. 11.
Semidia X. 12.	Julianus VIII. 3.
Severina XI. 15.	Priscilla
Serotina I. 19.	Semidia X. 12.
Sinesia IX. 18.	Serotina
Christina VII. 15.	Severina
	[hiányzik]: Sinesia

A „tíz szent mártír” valójában mindkét esetben kilenc, mivel Hevenesinél kimaradt közülük Sinesia. Lehetséges az is, hogy Sinesia nevét Hevenesi azért hagyta el, mert nem tudta, hogy 1659-től tízre egészült ki a nagyszombati katakombaszentek száma. További sajátosság az, hogy Hevenesi nem közölte három női vértanú (Priscilla, Serotina, Severina) ünnepnapját, Christináé pedig eltér az 1651-ben kijelölt időponttól.

Az 1687-től haláláig folyamatosan Nagyszombatban élő Szentiványi Márton (1633–1705) két munkájában is felsorolta a „tíz szent mártír”-t. A *Dissertatio paralipomenonica[!] rerum memorabilium Hungariae [...]* 71. katalógusában a „Sanctorum, quorum Corpora religiose asservantur in Templo Societatis JESU Tyrnaviae, ex concessione Pauli V. et Gregorij XV. Pontificum” némileg megtévesztő bevezetés után sorolta fel a mártírok nevét.⁸¹ Ugyanebben a munkában, a 75. katalógusban a magyar koronához tartozó szentünnepek sorozatában tíz nagyszombati katakombaszent-ünnepet közöl úgy, hogy Desiderius-t (február 11.) és Severinát kihagyja, augusztus 24-nél viszont szerepelteti az „Anniversarius dies translationis decem Martyrum”-ot. Serotinát kétszer is szerepelteti, másodszor Severina

⁸¹ Megtévesztő, mivel Adiodemus 1659-ben került Nagyszombatba. A felsorolás: „S. Serotina Virgo et Martyr. S. Adiodemus Martyr. S. Desiderius Martyr. S. Anicetus Martyr. S. Christina Virgo et Martyr. S. Julianus Martyr. S. Sinesia Virgo et Martyr. S. Priscilla Virgo et Martyr. S. Simedia Virgo et Martyr. S. Severina Virgo et Martyr.” Szentiványi Márton, *Dissertatio paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae, ex parte prima Decadis tertiae, curiosiorum et Selectiorum, Variarum Scientiarum Miscellaneorum. [...]*, Tyrnaviae, Acad. S. J., 1699, 143.

ünnepe.⁸² Ezek a vértanú-ünnepek részben az 1651. évi adatsorral, részben Hevenesével azonosak, azaz jelentős részben pontatlanok. Szentiványi 1702-ben megjelent *Curiosiora et Selectiora variarum Scientiarum Miscellanea. Decadis tertiae Pars Prima* című munkájában további zavarok mutatkoznak, mivel a magyar korona országaiban betűrendben, ünnepnapjaikkal felsorolt szentek és boldogok közül a „tíz szent mártír”-ból hiányzik Desiderius és Severina neve, Serotina itt is kétszer szerepel, a transzláció emléknappja elmarad, Christina (június 19.) és Julianus (május 1.) ünnepnapja pedig eltér a korábbi műben közöltektől.⁸³

A 18. századtól a prédikációgyűjtemények és az imádságoskönyvek kalendáriumaiiban egyaránt megtalálhatók a nagyszombati katakombaszentek ünnepnapjai a legkülönbözőbb változatokban. Így például a Gyalogi János által válogatott, lefordított és sajtó alá rendezett Csete István prédikációskönyvben (1754) a következő hiányos kalendáriumi ünnepek szerepelnek azzal a megjegyzéssel, hogy e vértanúk ereklyéit Nagyszombatban tisztelik: I. 19. Serotina, I. 29. Adiodemus, II. 11. Desiderius, VII. 19. Kristina, VIII. 9. Julianus, X. 23. Priscilla, XI. 16. Severina.⁸⁴

⁸² „Januarius [...] 19. S. Serotina Virgo et Martyr, passa Romae via salaria, cujus Corpus Tyrnaviae in Aede sacra Societatis JESU religiose servatur [...] 29. S. Adiodemus Martyr, cujus Corpus ex concessione Pauli V. Tyrnaviae in Templo Societatis JESU religiose asservatur, et ipse Sanctus officio Ecclesiastico, hac die colitur. [...] Julius 8. [...] S. Anicetus Martyr, cujus corpus in Aede S. Joannis Baptistae Tyrnaviae in Hungaria conservatur religiosissime. [...] 19. S. Christina Virgo et Martyr, cujus corpus in Templo PP. Societatis JESU Tyrnaviae conditum, colitur. [...] Augustus [...] 9. S. Julianus Martyr, cujus Corpus religiose asservatur in Templo Societatis JESU, Tyrnaviae in Hungaria. [...] 24. Anniversarius dies translationis decem Martyrum, quorum Corpora habentur in Templo Societatis JESU, Tyrnaviae in Hungaria. [...] September [...] 18. S. Sinesia Virgo et Martyr, cujus Corpus religiose servatur in Templo Societatis JESU Tyrnaviae in Hungaria. [...] October [...] 12 S. Semidia Virgo et Martyr, cujus Corpus Tyrnaviae in Hungaria in Templo Societatis JESU religiose asservatur. [...] 23. Item S. Priscilla Virgo et Martyr, cujus Corpus Tyrnaviae in Hungaria in Templo Societatis JESU religiose asservatur. [...] November [...] 15. Item S. Serotina [! de ekkor Severina ünnepe van!] Virgo et martyr, cujus Corpus in Templo Societatis JESU religiose asservatur, Tyrnaviae in Hungaria. Szentiványi, i. m. (81. jegyzet) 148–150, 156–161.

⁸³ Szentiványi Márton, *Curiosiora et Selectiora variarum Scientiarum Miscellanea. Decadis tertiae Pars Prima*, Tyrnaviae, Acad. S. J., 1702, §VIII. Annotationes in Catalogos a 70. usque 80 inclusive, 76–80.

⁸⁴ Gyalogi János, *Panegyrici Sanctorum Patronorum Regni Hungariae* [...], Kassa, 1754, Magyar Korona alá tartozandó Szentek emlékezetes Napjait

Pongrácz Eszter *Aranykorona* című imádságoskönyve különböző kiadásainak⁸⁵ kalendáriumra részben eltérő, ugyanakkor a 20. századig folyamatosan ismételt adatokat tartalmaz. A variánsokról néhány kiválasztott kiadás alapján készült táblázatos áttekintés a következő:

Pongrácz Eszter, *Aranykorona*

1719	1765, és 1790	1862	1905
I.9. Julianus	I.19. Serotina	I.19. Szerotina	I.19. Szerotina
	I.29. Adiodemus	I.29. Adiodemus	I.29. Adiodemus
IV.17. Anicetus	IV.17. Anicetus	IV.17. Anicetus	IV.17. Anicetus
	VII.8. Anicetus	VII.8. Anicetus	VII.8. Anicetus
VII. 24. Christina	VII.19. Christina	VII.19. Christina	VII.19. Christina
	VIII.9. Julianus	VIII.9. Julianus	VIII.9. Julianus
	X.12. Semidia	X.12. Semidia	X.12. Semidia
	X.23. Priscilla		
	XI.15. Serotina	XI.15. Szerotina	XI.15. Szerotina
	XII.12. Sinesius[!]	XII.12. Sinesius[!]	XII.12. Sinesius[!]

A bemutatott variációk mellett figyelmet érdemel a „Serotina” latin név 19. századtól magyarossá váló írásmódja. Hasonló példák szaporítása helyett csupán megemlítem, hogy további imádságoskönyvekből, így az *Officium Rákócziánium* különböző kiadásából a fentihez hasonló táblázat(ok) készíthetők.

A „tíz szent mártír” ünnepnapjai a 21. századból is adatolhatók. Nehezen követhetők például Alexander Puss egyik munkájának 3. melléklete, a *Szűzekre emlékezünk az évnek minden egyes napján* című naptár-összeállítás vonatkozó adatsorai.⁸⁶ Végül a név-patronátusok tekintetében nem feledkezhetünk meg arról a körülményről sem,

mutató Tábla, avagy Kalendarium.

⁸⁵ Pongrácz Eszter, Igaz Isteni szeretetnek harmattýából nevededett [...] Arany Korona [...], Nagy-Szombat, Acad., 1719; 1765; 1790; Pest, Trattner – Károlyi, 1762; Budapest, Rózsa Kálmán és Neje, 1905.

⁸⁶ „Január 19 „Serotina (Csete) kultusza Nagyszombatban is volt.” / Július 24 „Kristina, (Csete: július 19.) Bolseni-ből.” / „Augusztus 24 „1651 „Katakombaszentek” ünnepe Nagyszombatban.” / szeptember 16 „Severina – (Hev[enesi]), kultusza Nagyszombatban is volt [...]” / 18 „Synesia (Csete), kultusza Nagyszombatban is volt.” / „október 12 „Semidia (Hevenesei szerint kultusza Nagyszombatban is volt) [...]” / 23 „Priscilla (Csete-Hev[enesi]) kultusza Nagyszombatban is volt.” / „november 16 „Severina (Csete szerint kultusza Nagyszombatban is volt).” Puss, i. m. (72. jegyzet) 202–214.

hogy a nagyszombati katakombaszentek nevei közül több magyarosított, illetve mai elképzeléseket követő formában szerepel a *Magyar keresztnevek* sorozatában is a nevek jelentésével együtt – eredetük nélkül.⁸⁷ Az egy-egy katakombaszent kultuszát és annak folyamatosságát biztosító naptári ünnepnapok és a választható keresztnevek sorozata bizonyos tekintetben a 17. századtól napjainkig megszakítatlan, annak ellenére, hogy ezek a nevek ma ritkán fordulnak elő keresztnévként.⁸⁸

A kultusz 17–18. századi visszatérő mozzanata a transláció évi emlékeztetének megünneplése, melyről a kéziratos nagyszombati források legtöbbször a „Sanctorum Cultus” címen tesznek említést. A „tíz szent mártír”-ra vonatkozó utalások rövidek, általában a rendi szentekre és boldogokra vonatkozó bejegyzések (például gyógyulások Loyolai Szent Ignác vize vagy megáldott szentképe által, és mirákulumok, melyeket Szent Ignác ereklyéje érintésének tulajdonítanak) leírása után találhatók meg.⁸⁹

A kultusz egy másik forrástípusa a transláció ünnepén mondott prédikáció. Ezek közül a többszöri hivatkozások⁹⁰ ellenére – a jelenlegi ismeretek szerint – mindössze egy maradt fenn nyomtatásban, a korábban már említett Illyés István által 1686-ban Szent Bertalan oktavája vasárnapján a nagyszombati jezsuita templomban elmondott

⁸⁷ Így például, Anicét (legyőzhetetlen), Dezsider (óhajtott), Julián (Julius nemzetséghez tartozó), Krisztina (Krisztushoz tartozó), Priscilla (tiszteletre méltó), Szeverina (komoly) [https://hu.wikipedia.org/wiki/Kateg%C3%B3ria:Magyar_keresztnevek_\(A,_%C3%81\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kateg%C3%B3ria:Magyar_keresztnevek_(A,_%C3%81)) (letöltés 2022. 11. 26). Hasonló jelenség figyelhető meg a szlovák keresztnevek felsorolásában is, például Desiderius – Dezider. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Kateg%C3%B3ria:Krstn%C3%A9men%C3%A1> (letöltés 2022.11.26).

⁸⁸ A magyarországi katakombaszent nevek közül keresztnévként a leggyakoribb az utolsóként 1836-ban Rozsnyóra került Neitus és változatai. Tüskés – Knapp, i. m. (11. jegyzet), 26–27.

⁸⁹ „Sanctorum quoque novem Martyrum, quorum SS. Reliquiae in Templo nostro S. Joannni Baptistae dicato coluntur [...]” Acta, II, 131. 1665-ben az ereklyék tiszteletéről: „Reliquiae etiam in Templo nostro consvetae devotiones reassumptae nempe Communio generali, ad Kal. Mensium, concionis Sacra cantata, vesperae, cum ceremonijs solitis clericis rubris ministrantibus [...]” Acta, II, 137. 1750-ben: „[...] tertia Augusti Dominica publico est simul proposita, simul octidua devotio coeli capta, et necdum octiduum finierat, jam duplex [...]”; 1752-ben: „Sanctos Reliquias osculo venerantur” Annuae Collegii Tyrnaviensis Soc. Iesu 1711–1765, fol. 292r, 305v, kézirat, ELTE EKL, Ab 123.

⁹⁰ Így például 1651-ben e témáról magyar, német, szlovák és latin beszéd hangzott el, ugyanakkor szövege egyiknek sem ismert.

beszéd.⁹¹ A prédikáció címe magyarul és latinul „Sz. Mátyrok teteminek translazioja napján predikáció” – „SS. Decem Martyrum Translatio”. A beszéd témája egy, a 65. zsoltárból származó ószövetségi verssor: „Transivimus per ignem et aquam: et eduxisti nos in refrigerium. Psal. 65. v.12.”, magyarul „Tűzbe-vízbe kerültünk, De te enyhüléshez juttattál minket”.⁹² A katakombaszentek együttes tiszteletéről a szövegből megtudható, hogy ezen az ünnepnapon a „Sz. Oltáron közönséges tiszteletre ki-tétetett szent Ereklýék”-ről, „a’ szent oltárra, köz devotzióra tisztességes áitatosságra” helyezett tíz mártírról van szó, akiknek a névsora, előbb a férfiaké, majd a nőké, kétszer szerepel. A prédikáció kitér az ereklýék római eredetére, Nagyszombatba kerülésükre, az 1651. évi illációra és a translációra – anélkül azonban, hogy utalna a később, 1659-ben oda szállított Adiodemusra. A tíz vértanúról hiányoznak a személyes ismeretek, konkrétan mindössze annyi tudható róluk, hogy „Krisztusért keservesen haltak”.⁹³

A kultusz 21. századi újjáélesztésére törekszik napjainkban Alexander (Sándor) Puss szlovákiai magyar nyugalmazott jezsuita, aki a „tíz szent mártír” közül a hat női szent szüzet példaként állítja a magukat liturgikus elköteleződés révén Istennek szentelő egyedül élő nőknek (Ordo Virginum).⁹⁴ Puss ezen írásában, mely a nagyszombati transláció emléknapjához közeli időpontban (2022. 08. 25.) jelent meg, végül feltette azt a többszörösen költői kérdést is, hogy a nagyszombati jezsuita egyetem mai „utód-egyetemei” közül vajon miért nem hiányoznak egyiknek sem „ezek a csontok”. Puss téves véleménye és nem megfelelő ismeretei szerint az ereklýéket a 17. században a nagyszombati jezsuita egyetem kapta, s az egyetem Mária Terézia-féle költözésekor ezeket „Nagyszombatban felejtették”.⁹⁵

⁹¹ Ld. 31. jegyzet.

⁹² Ószövetségi Szentírás a Vulgata szerint Káldi György S. J. fordítása nyomán [...] 2. kötet, Budapest, Szent István-Társulat, 1932, 567.

⁹³ Illyés, i. m. (31. jegyzet), 65–66, 69, 72–73.

⁹⁴ Puss Sándor SJ, Mese a kilenc balga szűzről, Életünk. Az európai magyar katolikusok lapja, 2022. 08. 25. <https://www.eletunk.net/essze-jegyzet/puss-sandor-sj-mese-a-kilenc-balga-szuzrol/> (letöltés 2022. 11. 26)

⁹⁵ Puss, i. m. (94. jegyzet). A Puss által említett utód-egyetemek: „ELTE – Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Semmelweis Egyetem, és a Trnavská univerzita”. Valójában – mint azt ez a dolgozat részletesen bemutatta – a „tíz szent mártír”-ból nyolcat az Osztrák-Magyar Jezsuita Rendtartomány kapott új, tovább osztható, pápa által hitelesített ereklýeként (Lancicius), ez az együttes bővült további két katakombaszenttel (1651, 1659). Arra vonatkozóan nincs adat, hogy az ereklýék valamikor az egyetem tulajdonában lettek volna.

Összegzés

Összegezve elmondható, hogy a „tíz szent mártír” ereklyecsopot az európai katakombaszent-kultusz viszonylag korai időszakában, három különböző időpontban került Nagyszombatba. Többségük nem közvetlenül Rómából, hanem onnan Vilnába (Vilnius) szállítva Nicolaus Lancicius közvetítésével ajándékként érkezett a Magyar Királyságba. Közülük kilenc nyilvános kultusza 1651-ben együttes translációjukkal kezdődött. A translációt a nagyszombati jezsuita egyetemtörténeti (Tolvay Imre, Kazy Ferenc) és várostörténeti munkák (Bél Mátyás, Ocskovszky Ferenc Agoston) egyaránt leírják. Ez az ünnepség előkészítése, pompája és emlékezete révén a 17. század egyik kiemelkedő nagyszombati eseményének bizonyult. A transláció mindazokat az ünnepi mozzanatokot – így például a kiemelkedően nagyszámú főpapi jelenlét, különleges liturgia vecsernyével, látványos körmenet zászlókkal, zenei kísérettel és élőképekkel, díszkivilágítás, díszkapu és díszebéd – tartalmazta, mely a korban leggazdagabb ceremóniájú svájci katakombaszent-ünnepségeket is jellemezte.⁹⁶

A kilenc ereklye néhány évvel később, 1659-ben egészült ki egy ekkor Rómából küldött újabb, Adiodemus nevű katakombaszenttel. Nyolc ereklyét a Tridenti zsinat határozatainak gyakorlati megvalósítását ösztönző V. Pál pápa, egyet pedig a Congregatio de Propaganda Fide megalapítója, a jezsuiták tevékenységére fokozott gondot fordító, Pázmány Péter hittérítő munkáját támogató XV. Gergely pápa indított útnak Rómából. A tizedik katakombaszentet – jelenleg ismeretlen előzmények után – az irodalomkedvelő, művészetpártoló és a janzenizmus ellen erélyesen fellépő VII. Sándor pápa juttatta Nagyszombatba, így bővítve a Keresztelő Szent János (jezsuita) -templom ereklyekincsét.

A katakombaszent-kultusz kutatása tükrében⁹⁷ a nagyszombati ereklyecsopot története több szempontból rendhagyó. Sajátos, hogy a különböző időpontban érkezett ereklyéket már a transláció előtt egymáshoz rendelték, azonos őrzőhelyen és egységesen kezelték. Ismeretlen az oka annak, hogy egy további katakombaszentet (Adiodemus), mely évekkel a kilenc mártír translációja után (1659) került Nagyszombatba, miért társítottak a már korábban nyilvános tiszteletben részesített vértanúkhöz. Különlegesnek tűnik fel az a körülmény is, hogy az egyes ereklyék megosztása után a maradványokat

⁹⁶ Vö., Achermann, i. m. (4. jegyzet) 124–239.

⁹⁷ Vö., Achermann, i. m. (4. jegyzet); Stéphane Baciocchi – Christophe Duhamelle (dir.), *Reliques Romaines. Invention et circulation des corps saints des catacombes à l'époque moderne*, Rome, École française Rome, 2016. Mindkét munkában teljességre törekvő bibliográfiai áttekintés áll rendelkezésre.

továbbra is együtt tartották egy közös, – igény szerint női és férfi részre – szétválasztható tartóban.

A 17. század második felében rögzült „tíz szent mártír” elnevezés ezeknek az ereklyéknek a közös őrzésén és megmutatásán kívül lehetővé tette a kollektív kultikus tisztelet kialakítását. A város magyar, német és szlovák lakossága egyaránt részt vett a nyilvános kultuszra történt elhelyezés ceremóniáján (1651), melynek keretében különböző, latin és nemzeti nyelvű prédikációk hangzottak el. Utóbbi körülmény felhívja a figyelmet arra az egyházi törekvésre, hogy különböző nemzetiségeket kapcsoljanak össze egy általuk korábban nem ismert kultusz keretei között. Együttes elhelyezésük és közös tiszteletük egyaránt szolgálta a város és az őrzőhely, a Keresztelő Szent János (jezsuita) -templom szakrális tekintélyének emelését, megőrzését és hírnevét.

Sajátos az a körülmény is, hogy a transzlációkor még megbontatlan egész ereklyéket a valamikori teljes testek láttatásának igénye nélkül őrizték,⁹⁸ és a láttatás szándéka akkor sem alakult ki, amikor nyilvános kultuszuk keretei rögzültek. A csontok közül egyetlen kiválasztott vértanú maradványait sem állították össze egész testté. Drágakövekkel történő díszítésükről mindössze egyetlen hozzávetőleges adat tájékoztat 1651-ből, azonban ennek ismeretében még az sem dönthető el, hogy a dekoráció közvetlenül a csontokra vagy az azok őrzésére szolgáló reliquariumra került-e. A jelenleg ismert, 1680 és 1695 között Bécsben készült ereklyetartójukon üveggel fedett ablakokon (réseken) át lehet a maradványokat megtekinteni.⁹⁹ Ismeretes az is, hogy Nagyszombatban a klarissza kolostorban jelentős egyházi kézművesség, ereklyedíszítés zajlott, ennek ellenére nincs nyoma a „tíz szent mártír” feldíszítésének. A kultusz terjedését és kiteljesedését e körülmény miatt a látvány kevéssé motiválta, az ereklye-együt-

⁹⁸ Elképzelhető az is, hogy a Rómában fellelt teljesnek mondott maradványok már a katakombákban sem voltak egész csontvázak. Az ereklyék megbontása miatt ez ma már ellenőrizhetetlen. Az ereklyék felöltöztetett csontvázfigurák formájában történő megjelenítéséhez az ösztönzés Itália felől érkezett. Magyarországon az üvegekoporsóban elhelyezett fekvő forma tekinthető általánosnak, az öltözet ihletője a korhű római katonai egyenruha volt, kiegészítve a vértanúság elfogadott kísérőtárgyaival (pálmaág, és az úgynevezett vérrel hintett edény, phiala rubricata). Vö., Knapp – Tüskés, i. m. (11. jegyzet).

⁹⁹ Például a kismartoni Esterházy kastélykápolnában közel azonos időben (1686) ünnepélyesen elhelyezett Constantinus vértanú üvegekoporsóban, testté alakítva és felöltöztetve látható. Tüskés – Knapp, 1994, i. m. (11. jegyzet) 40. Szent Constantinus kismartoni transzlációjának körülményeihez vö. Augustus Florianus Balogh, *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum, Agriae*, 1872, 592–593.

tes hívőkre gyakorolt hatását aligha befolyásolta az elenyésző, keskeny üveggel fedett réseken át történő, érzékletesnek nem mondható megtekinthetőség.¹⁰⁰

A vértanúk liturgikus tisztelete Nagyszombatban helyi jellegű maradt, az ereklyékhez nem kapcsolódtak csodás gyógyulások. A kezdeti nagy tömegeket megmozgató ünnepléshez nem tartoztak mártírlegendák,¹⁰¹ a katakombaszentekről alkotott „kép” a személyes jegyek hiányában általánosságokat tartalmazott, mint például Illyés István 1686. évi prédikációja.

¹⁰⁰ Kevés annak a realitása, hogy tartóba zárva éppen a rejtélyesség, titokzatos-ság ténye lehetett vonzó.

¹⁰¹ A nagyszombati „tíz szent mártír” közül Anicetushoz lehet feltételelesen valamelyes adatokat hozzárendelni. Anicétus (Anicét, Anikétosz) Szíriában született, 154 és 167 között volt római pápa és 167. április 17-én halt vértanúhalált. Valószínű, hogy az ő maradványait találták meg 1604-ben a Callixtus katakombában. Vö., *Martyrologium Romanum*, Venetiis, N. Pezzana, 1784, 27. vö., *Martyrologium Romanum*, Roma, Libreria Editrice Vaticana, 2001, Anicetus. A bizonytalanság oka elsősorban az, hogy a katakombák felfedezése után számos névtelen őkeresztény testmaradvány kapott azonos, jobbra beszélő nevet.